

Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool

Dialog privaatse ja avaliku elu vahel

Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses

Elektrooniline konverents
Täienduskoolituskursus

**18.02. – 18.05. 2002
Tartu 2002**

Tiiu Jaago, Mare Kõiva (koost.)
Lehti Pilt, Liisa Vesik (e-konverents)
Kairika Kärсна, Kristi Salve (tõlketoimetajad)
Andres Kuperjanov (küljendus)

Trükise valmimine on seotud Eesti Teadusfondi grantidega nr 3576 ja 5117.
E-konverents ja täienduskoolitus on seotud sihtfinantseeritavate teadusteemadega “Argikultuuri protsessid ajaloolises ja kaasaegses perspektiivis” TFLAJ0531 ning “Eesti ja sugulasrahvaste folkloor: zanrid, struktuur, tüpoloogia, historiograafia” 0050332s98.

ISBN 9985-867-12-2

© Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool
autorid

Sisukord

Tööjuhend	5
1. teema. Inimene ja koduloom 13.03.2002.	7
Marika Mikkor (Tartu). Minu merisigade elust	9
Henni Ilomäki (Helsingi). Loomad rahva meeles ja rahvaluule keeles	13
2. teema. Inimene ja emotsioonid 20.03.2002.	19
Emmanuel Habimana & Line Massé (Kanada). Kadeduse avaldumise vormid ja isiksusehäired	21
Ene Vainik (Tallinn). “Kuumaverelised” eestlased. Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast	29
3. teema. Ränne ja lootused 27.03.2002.	43
Aivar Jürgenson (Tallinn). Siber – metsik ja kodune. Siberi-eestlaste loodustunnetusest	45
Brigitte Bönisch-Brednich (Göttingen-Wellington). Migratsioon ja jutustus	57
4. teema. Sillad inimeste ja maailmade vahel 10.04.2002.	64
Maili Vabrit (Tartu). Sünnipäev – endale ja teistele, korduv ja kordumatu	66
Argo Moor (Tartu). Surmateadlikkus: kas juhitud protsess või tarumeeriv kogemus?	74
5. teema. Inimene ja kodu 17.04.2002.	86
Tiiu Jaago (Tartu). Kodu mõiste muutumisi 20. sajandil	88
Liina Rootalu (Peterburi). Peterburi eestlaste mõtteid kodust	99

Pühendan oma kassi Intsu ja oma tütre Marie merisea mälestusele.

Ühel pühapäeval 1999. aasta aprillis läksin ma Tõrvandi metsa hulkuma. Kohtasin seal sisalikku, kes pärast pikemaajalist piiramist soostus mulle pildistamiseks poseerima. Meenus minu elu esimene kohtumine sisalikuga nelja-aastasena: «Isa, vaata, väike krokodill!» Järgmisel päeval palus Mare Kõiva kirjutada mul artikli kirjandusmuuseumi noorteadurite kevadkonverentsile. Kirjutasingi, aga mitte konverentsi, vaid selle sialiku pärast. Et ma polnud enam noor, võisin konverentsil osaleda vaid virtuaalselt, s.t kirjutus riputati netti. Sealse arutelu vastukajad minuni ei jõudnud.

Elu kesksemad sündmused sünd, abiellumine ja surm puudutavad meid kõiki. Kuid elu algus ja lõpp on muudetud tänapäevaks meditsiiniliseks nähtuseks, tabuks, millega otseselt puutuvad kokku vaid asjaosalised ise ning meedikud, ja sedagi haiglasente vahel.¹ Hoopis sagedamini kogetakse elu alguse ja lõpu imet koduloomade puhul. Paljudel meist on jutustada lugu oma neljajalgse sõbra kaotusest ning sellega kaasnenud tõelisest leinast, mis tänapäeval puudutab inimest vahel valusamaltki kui kusagil kaugel elava ja võõraks jäänud sugulase surm. Lapsed puutuvad matustega sageli kokku eelkõige seoses loomadega, olen kuulnud paljudelt tuttavatelt lugusid lapsepõlves leitud surnud hiirekesele või linnukesele korraldatud matustest. Kui aga on tegu oma armastatud loomaga, on tseremoonia arvatavalt läbimõeldum ja pidulikum.

SURM

Kord helistati mulle *Maalehest* ja paluti minult kui matusekombestiku uurijalt Tallinnas avatava krematooriumi avamise puhul intervjuud põletusmatustest, nt selle eelistest. Tegelikult on matused mulle, nagu ilmselt paljudele teistelegi, ebameeldivaks jututeemaks. Vastasin küsijale, et ma ei oska selle poolt ega vastu midagi kosta, näiteks poja mängukoerale korraldasime põletusmatused, hamstrite puhul tundus aga loomulikum laibamatus. Seletasin lapsele, et lagunenenud mänguasjast saab ilus leek ja taevasse tõusev suits. Kindlasti oleks sobimatu olnud lapse lelu lihtsalt prügikasti visata. Hamstrid aga leidsid viimse puhkepaiga akna all kasvava kibuvitsapõõsa veeres, kusjuures nende muldasängitamine oli vägagi problemaatiline, sest väljas valitses pakane ja maapind külmunud. Pakkusin lastele välja ka prügikonteineri, kuhu viia pidulikult pakitud surnud hamster, kuid seda ei pidanud lapsed sobilikuks. Nii pidi loomakese põrmootama sulailmu sügavkülmikus. Seejuures tänitas eakas lapsehoidja: kuidas ometigi nii võib, miks te ei viska laibajätist prügikonteinerisse.

Kui lõpuks matused kätte jõudsid, sai kirstuks samblaga vooderdatud kaunis papist teepakk. Kadunule panime kaasa tükikese leiba, juustu, porgandit ja herkulaid. Ja mitte sellepärast, et vanasti varustati inimsurnuid toiduainetega hauataguse elu tarbeks,² vaid seepärast, et nii oli endal parem tunne. Et justnagu magaval loomakesel poleks millestki puudus. Teepakk sai veel kaunisse paberisse mähitud ja piduliku paelaga kinni seotud. Pakk oli lõppeks nii ilus, et lapsed unustasid matusemeeleolu ja läksid omavahel sellepärast tülli, kumb võib seda rohkem käes hoida.

Kahjuks on hiljem tulnud sama pidulikud matused korraldada veel ühele hamstrile ja meriseale. Merisiga tabas tundmatu tõbi. Loomaarst tegi talle igaks juhuks paar vitamiinisüsti, mis pidavat looma kindlapeale terveks tegema. Kui aga loodetud efekt jäi tulemata, soovitas ta süste jätkata paar kuud, kuna loomaarsti abikaasa olevat ka pärast kopsupõletikku kaks kuud süstimas käinud. Loobusime seepeale looma piinamisest. Nii häabus merisiga vaikselt oma koduses puuris abikaasa kõrval. Loomaarst käskis teise looma kohe eraldi panna, kuid me ei teinud ka seda. Terve loom nuuskis

haiget vaid hellalt ja soendas tema külge, ise haigestumata. Tänapäeva inimestele ei võimaldata enamasti luksust surra koduseinte vahel.

Samal ajal põdes ka naabrite merisiga. Naabrilapsed palusid vanemaid: viige minema see haige siga, me ei taha teda enam näha! Vanemad läksid kliinikusse mürgisüsti tegema, kuid see osutus nende arvates liiga kalliks. Mulle on teadmata, kas nad viskasid loomakese elusalt prügikasti või löid ta enne maha.

Tundub siiski, et sageli võib lein looma surma korral olla tõeliselt masendav.

ABIPELLUMINE

Meie hamstrid olid mõlemad emased, kuigi palusin looduskaupluse müüjalt erisoolisi, et loomad oleks vangipõlves lõbusam. Pärast nende surma jäi nagu kahetsus, et loomad ei saanudki emarõõme tunda, vaid pidid surema viljatute vanatüdrukutena. Kuulsin ka ühelt naabrilt, et tal oli samasugune tunne oma merisigade puhul. Meie, inimesed, kujundame oma loomade saatust, olles kas paremad või halvemad vangivalvurid.

Merisigu ostes soovisin jällegi eri soost loomi, seekord ka sain. Nüüd tundus, et loomade põhivajadused said puuritingimustes rahuldatud. Emasloomale oli peatähtis võimalikult palju ja hästi süüa, isaslooma põhiline huvi oli suunatud aga oma puurikaaslasele. Seejuures selgus, et merisigade käitumises oli mõndagi ühist inimestega. Isase lähenemiskatsetele vastas emane kõige toorema küünte ja hammastega tõrjumisega. Sedamaid, kui lootuse kaotanud isane jättis ta rahule, asus aga teine vargsi ja samm-sammult teda provotseerima, näktsedes lähemale hiilides just sama rohukõrt jne. Olin üllatunud, nähes, et naiselikult silmakirjalikuks peetud käitumine on bioloogiline. Või käituvad merisead hoopis sotsiaalselt? Leidsin kohe samasuguse käitumistaadiga naistele õigustuse: mis teha, kui loodus käsib. Rahvaluuleteadlane Mare Kõiva arvas aga vastupidi, et on kurb, kui mõned inimesed käituvad nagu merisead.

Niisiis kavandasin loomakestele monogaamse abielu. Kuid hiljem tuli ette ka mitmenaisepidamist.

SÜND

Erinevatel eluetappidel pikutasid merisead kas külg külje kõrval või puuri vastasotstes, kusjuures otsustajaks selles küsimuses oli emasloom. Kui tulevane ema oli juba nii suur, et kõhus mürgeldavaid poegi võisid inimesedki näha ja tunda, eelistas ta külitada paarilisele eriti lähedal.

Esimene sünniime juhtus 1996. aasta ülestõusmispühadel, kui koju jõudes leidsime, et puuri oli meie nägemata lisandunud imearmas karvakera, kelle lapsed nimetasid Kuldkellukeseks. Hiljem oleme paaril korral sattunud ka ise poegimist pealt nägema.

Õue peal olid meie lapsed pea ainsad, kes teadsid, "kust tulevad lapsed". Kuna naabrilapsed väitsid, et nemad ei sündinud oma ema kõhust, vaid neid toodi haiglast, siis andsin pojale ja tütrele nõu: öelge teistele, et merisiga tõi endale poja haiglast. Sest milleks õonestada teiste kasvatuse alustugesid, on ju minuga korduvalt pahandatud, et mu lapsed rääkivat teistele, et päkapikke pole olemas.

Merisiga on selline loom, kellel sünnitus käib imelihtsalt ja esteetiliselt. Ta on nagu loodud emaks. Esimesena ilmale tulnud poeg imeb emapiima, teist puhastab ema hoolikalt lakkudes lootekotist ja kolmas parasjagu sünnib. Ka rohkemate poegade korral jooksevad juba pool tundi pärast ilmaletulekut puhtad ja kuivad vastsündinud ringi ning paari tunni möödumisel näkitsevad emapiimale lisaks heina.

Huvitav on see, et merisea platsentad (igal pojale oma) on samasuguse kujuga kui inimestel, nn ketasplatsentad. (Platsenta on loote toitumis-, hingamis-, sisenõristus- ja erituselund, mis sisaldab muu hulgas rohkesti aktivaatoreid, vitamiine, hormoone jm). Tänapäeval haiglas inimene ei teagi, mida tema platsentaga tehakse, nt 1980. aastatel räägiti, et neid müüdi välismaale ülikallite hormoone sisaldavate näokreemide valmis-

tamiseks (Mikkor 2000). Merisiga on aga oma platsentade peremees ja sööb neist ühe või mitu ära, mis oletatavasti mõjub väga soodsalt sünnitusest taastumisele. Tänapäeval haiglas sünnitanud naised ei tea vahel üldse, mis lapse ilmaletulekuga kaasneb, nad ei ole sageli kuulnud isegi platsenta meditsiinilist ega rahvapäraseid nimetusi. Seevastu paljud maanaised, kui küsida platsenta kohta, viivad jutu lehma poegimisele, millest teatakse rohkem. Seejuures on täheldatud, et ka lehm püüab platsenta ära süüa, kuid inimesed takistavad seda. On juurdunud uskumus, et lehm jääb platsenta söömisest haigeks. Selles julgen küll kahelda, ega ometigi lehm ole rumalam kui perenaine. Kuid oletatavasti muudab rohkesti hormoone sisaldava platsenta söömine lehma piima pikemaks ajaks inimestele joogiks kõlbmatuks, mis aga ei tähenda, et see ei võiks vasikale just ülikasulik olla. Ersamordvalased mäletasid veel 1980. aastatel, et platsenta söömisega võis ravida viljatust. Rahvameditsiinis on üle maailma pruugitud platsentat nii toorelt, küpsetatult kui kuivatatult mitmete hädade ravimisel. Seda on söönud ka inimesed tänapäeva Euroopas.³

Merisead on äärmiselt hoolitsevad emad, ka puuritingimustes ei jäta nad oma poegi unarusse, pestes ja kasides neid hommikust õhtuni. Merisigade puhul on huvitav ka imetamine. 1–6 poja peale on loomal kaks pikka ja peenikest nisa, mistõttu suurema pesakonna puhul peavad pojad kannatlikult oma järke ootama. Seejuures kaklusi ei esine. Merisiga imetab oma poegi kuu aega, millele järgneb kiire ja karmivõitu võõrutamine. Võõrutamiseks kasutab loom küünte ja hammaste abi, kergelt näksates või küünistades aplalt lähenevaid poegi. Jällegi võib nentida, et ega inimesed ole paremad. Vanasti määriti rindasid võõrutamiseks sinepi, pipra või söega, põue pandi karvaseid asju, et last hirmutada, või anti talle lihtsalt vitsa.⁴

Lõpetuseks võib öelda, et loomi pidades ja neid jälgides saame mõndagi teada iseenda kohta ja mõneski asjas võivad nad meile koguni eeskujuks olla. Loomade matusekombestikku kavandame me paraku ise. Ja ilmselt see, kuidas me seda teeme, määrab suuresti ka meie laste suhtumise sellistesse nähtustesse tulevikus. Nähes, millise hellelusega suhtuvad mu poeg ja tütar poegade ootel paisunud meriseaemasse, tundub, et ka merisea emadus kujundab laste suhtumist. Tänapäeva lapsed pole sageli näinud järglaste toitmist emapiimaga, küll aga teavad esimese klassi lapsedki, et rindasid võib täita plastmassiga, ning koolipoisid arutavad omavahel, kas sukeldudes tõusevad täidetud rinnad vee peale või mitte.

JÄRELKAJAD MERISIGADE LOOLE

Minule ei olnud oluline mitte loo kirjutamine, vaid sellele järgnenud reaktsioonid. Kirjutis rippus virtuaalselt paaril konverentsipäeval netis. Sealsed vastukajad pole minuni jõudnud. Kuid andsin seda mitmetele tuttavatele ja kolleegidele lugeda. Mida nad siis arvasid? Ise oletasin, et loomakeste loos solvab mõningaid see, et hamstrid surid “viljatute vanatüdrukutena”. Aga vastupidi, just see, et muretsesin loomakeste abielulisuse pärast, tundus paljudele väga liigutav. Mulle sõbralikult kohvi välja tehes tõsteti esile just seda lõiku. Üks meeslugeja märkis siiski: ära arva, et su isamerisiga on õnnelik, looduses oleks tal terve kari emaseid!

Pahandas aga mitmeid päkapikuõpetuse naeruvääristamine. Tänapäeval arutletakse aeg-ajalt usuõpetuse vajalikkuse üle koolis. Tegelikult on usuõpetus algklassides päkapikuõpetuse näol üldine ja kohustuslik, sellest kõnelevad aabits, lugemikud ja töövihikud. Lapsed käivad klassiga päkapikumaal, kus jutustatakse nagu loodusõpetuse tunnis, kuidas päkapikud elavad. Ma võiksin tuttavate puhul uurida nende intiimelu, see poleks tabu ja mulle ei keeldutaks informatsiooni andmast. Päkapikuõpetus on seevastu pühimast pühim ja puutumatu ning mingil juhul ei võiks ma oma tuttavate ja naabrite lastelt uurida, mida nad täpselt usuvad. Üht-teist olen siiski kuulnud, ja nuta või naera! Ühele “uskmatule” lapsele tehti teises klassis kaasõpilaste ees häbi, öeldes, et ainult halbadel lastel ei käi päkapikud.

Mõnd inimest pahandas jälle, et hoidsin surnud hamstrit sügavkülmikus. “Kindlasti olid sul seal veel kotletid!” tänitati. Ei, kotlette mul küll külmkapis polnud, aga vaata järele, sul endal on seal võibolla terve verine seapea või -jalad, sõnaga tükeldatud laip. Hamstrike oli puhta karvakasukaga ja ilusasti pakitud. Tõrvandi kaupluses on lihaletis seapead ja muu lihakraam, sealsamas lihaleti kohal küpsised ja pirukad. See ei riiva kedagi.

Lisaks uurisin, kuidas suhtutakse platsenta söömisesse inimeste puhul. Seda peetakse täielikuks perverssuseks. Samas on näiteks abort tänini tavalisem meditsiiniline rutiin kui hamba väljatõmbamine.

Kommentaaridest selgub, kui võrd kultuur määrab ära, mida peetakse normaalseks, mida mitte. Hamstrikesed sügavkülmikus ja platsenta söömine on loomuvastane, seapea maiustusteletis ja abort aga tavalised nähtused.

Artikkel ajakirjast Mäetagused nr 15

Kirjandus

- Mikkor, Marika 1994. Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest. *Akadeemia* 6, lk 1234–1267; 7, lk 1481–1496.
- Mikkor, Marika 1994a. Surmaga seotud tavadest ersamordva külades Sabajevo ja Povodimovos. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XL*. Tartu, lk 153–189.
- Mikkor, Marika 1995. Soikkola isurite matusetavad. *Akadeemia* 9, lk 1889–1927.
- Mikkor, M. 1997. Funeral Customs of Caucasian Estonians. *Folklore. Electronic Journal of Folklore. Printed version* 5, lk 47–96. (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol5/mikko.htm>).
- Mikkor, Marika 1998. Ersade sünnikombestikust Sabajevo ja Povodimovo külas. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLII*. Tartu, lk 53–78.
- Mikkor, Marika 1999. Sünni- ja matusekombestiku uurimisest linnas. (About the Study of Birth and Funeral Customs in Towns). *Maa ja linn*. (Eesti Rahva Muuseumi 40. konverents. Teesid). Tartu, lk 18–24.
- Mikkor, Marika 1999a. Sünnijärgse ajaga seotud toimingutest Kaukaasia eestlastel. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLIII*. Tartu, lk 133–170.
- Mikkor, Marika 1999b. On the Customs related to death in the Erza-Mordvin Villages of Sabajevo and Povodimovo. *Folklore. Elektronik Journal of Folklore. Printed version* 12, lk 88–126 (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol12/death.htm>).
- Mikkor, Marika 2000. On the Erza-Mordvinian Birth Customs in Sabajevo and Povodimovo Villages. *Folklore. Elektronik Journal of Folklore* 13. Tartu, lk 111–133 (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol13/birth.htm>).
- Mikkor, Marika 2000a. About the Study of Birth Customs in Towns and in the country. *Pro Ethnologia* 9. Publications of Estonian National Museum. Tartu, lk 21–48.
- Mikkor, Marika 2000b. Sünnikombestikust linnas ja maal. *Akadeemia* 4, lk 806–847; 5, lk 1017–1044.

Kommentaariid

1. Sünni ja surma muutumisest meditsiinilisteks nähtusteks vt Mikkor 1999, 2000a ja 2000b
2. Hauapanustest inimestel vt Mikkor 1994: 1482–1485; 1994a: 170–171; 1995: 1906–1908; 1997: 68–70; 1999b: 107–108.
3. Platsenta kasutamisest rahvameditsiinis vt Mikkor 1998: 57–58; 2000: 117–118; 2000a: 32–33; 2000b: 843–846.
4. Võõrutamiskommetest inimestel vt Mikkor 1999a: 154–155.